



Ei Vikke
på vei? s. 29

SPRÅKNYTT

UTGITT AV SPRÅKRÅDET

41. ÅRGANG 4/2013

- *Om Norsk etymologisk ordbok, s. 6*
- Språklig eventyr med Asbjørnsen og Moe, s. 18
- Krydder i hverdagen, s. 25
- Kjemisk fagspråk, s. 32

Språkrådet



Kjære lesar!

«Dialektparadiset» er det noen som kaller Norge. Det er ikke bare det at de norske dialektene er så mange og forskjellige. Mange andre språk har også stort dialektmangfold, for eksempel svensk. Det som er spesielt i Norge, er at dialektene er så synlige (rettere sagt hørbare) i det offentlige rom. Medieundersøkelser tyder på at de fleste av oss setter pris på denne utviklingen. Dialekten oppfattes med rette som et viktig uttrykk for stolthet og identitet. Likevel er det fortsatt slik at noen dialekter er høyere verdsatt enn andre.

Enkelte dialekter er oftere å høre over eteren i karikert komikerversjon enn som alminnelige varianter av norsk. Noen lokale dialekter står i fare for å bukke under for storbydialektene. Husk at en dialekt dør den dagen språkbrukerne ikke lenger ønsker å bruke den!

Noen behersker flere dialekter og veksler mellom dem i dagliglivet. Andre utvikler blandingsdialekter av forskjellig slag og må av og til møte beskyldninger om «knot». Og noen snakker på måter som ligger nær

opp mot et av skriftspråkene bokmål og nynorsk. Skal vi virkelig være tolerante, bør vi anerkjenne at også disse språkvariantene inngår i talemålsmangfoldet vårt. Og da har jeg ikke engang nevnt andre språk enn norsk.

I det talespråklige mangfoldet inngår også muntlig bruk av offisielt bokmål og nynorsk, som blant annet de fleste nyhetsopplserne i NRK praktiserer. NRK har et viktig ansvar for balansen mellom å ivareta muntlig bokmål og nynorsk på den ene siden og å gjenspeile det norske dialektmangfoldet på den andre.

Vi nærmer oss slutten av Språkåret 2013, året som er viet feiring av språkmangfoldet i Norge. Vi i Språkrådet har bidratt til denne feiringen på mange måter, og noen av dem er omtalt i dette nummeret av Språknytt. For øvrig kan du lese om en ny etymologisk ordbok, om at eventyr-samlerne Asbjørnsen og Moe satte et varig preg på norsk språk, og om mye annet. God lesning!

INNHold 4/2013

■ AKTUELT

- 6 Intervjuet
- 10 Språkmangfold på agendaen
- 12 Språkprisen 2013
- 14 Språknytt 40 år
- 17 Språkbrukeren

■ INNSIKT

- 18 Språklig eventyr
- 22 Verktøy på villspor?
- 25 Krydder i kvardagen
- 28 Stort eller lite Luftvåpen?
- 29 Blomstrende personnavn
- 32 Kjemisk språkvalg i 200 år

Har du et spørsmål, kan du sende en e-post til sporsmal@sprakradet.no.



Spørsmål: Jeg har hørt programledere i NRK presentere sine gjester ved å si «ta ham godt imot». Heter det ikke «ta godt imot ham»?

Svar: Dette er tydeligvis et språkriktighetstema som engasjerer for tida, for vi har fått en del spørsmål om det i det siste. Vi kan slå fast to ting: Det stemmer nok at det har vært vanligst med rekkefølgen *ta imot ham*. Det er i alle fall den rekkefølgen som gir flest treff når vi søker i digitaliserte tekster. Det har vært mindre vanlig med *ta ham imot*, men også denne rekkefølgen har lang fartstid i trykte tekster.

Det er ikke usannsynlig at det er dialektvariasjoner i disse konstruksjonene. Vi ser heller ikke bort fra at den noe kompliserte kombinasjonen av verb, preposisjon og objekt kan bidra til å skape variasjon. Vi kan se på et par andre konstruksjoner som *vente på båten* og *ta på frakken*. Setter vi inn et objektspronomen, får vi *vente på den* og *ta den på*. De har altså ulik struktur. I den ene setter vi objektspronomenet bak både verbet og preposisjonen, i den andre mellom de to andre orda.

Tar vi så for oss uttrykk med *imot*, ser vi at noe kan *gå oss imot*, men det kan også *gå imot oss*. Noen kan *si meg imot*, men også *si imot meg*. Det ser altså ut til at *imot* kan havne både foran og bak objektspronomenet uten at det endrer betydningen nevneverdig.

Med andre ord må både *ta ham*

imot og *ta imot ham* kunne regnes som rett.

Spørsmål: Kvifor seier nokon «i stad» når dei viser til noko som har skjedd tidlegare, medan andre viser til noko som skal skje i framtida?

Svar: I mesteparten av landet og i skriftspråket blir *i stad* no berre brukt om nær fortid (*Nynorskordboka*: «for litt sidan»). Men somme bruker uttrykket både om nær fortid og nær framtid. Ein del oppfattar kanskje dette som typisk for Grenlandsområdet, men Ivar Aasen skriv i *Norsk Ordbog* at framtidbruken er vanleg på heile Austlandet. Det nye ordboksverket *Norsk Ordbok* viser også at framtidstydinga er eller har vore i bruk på Austlandet og vidare sørover til Vest-Agder.

Den doble tydinga er slett ikkje ny. I *Norrøn ordbok* ser vi at *i stað* på norrønt kunne vere «på staden, straks, no», medan *rétt í stað* kunne tyde «rett no, no nettopp». Utanom desse dialektområda har *i stad* seinare mist framtidstydinga.

Det er ikkje alltid godt å seie kvifor eit uttrykk blir brukt på den eine eller andre måten, men vi kan observere ulike samanhengar. Det er for eksempel ikkje uvanleg at vi bruker stadord om tid, slik vi har gjort med *i stad* eller *på staden*. Vidare endrar ord og uttrykk seg over tid, og tydinga kan både innsnevrast og utvidast. Når utviklinga ikkje er den same alle

stader eller hos alle språkbrukarar, får vi variasjon.

Spørsmål: Hvorfor skal en ifølge norsk rettskrivning skrive *saksofon* og ikke *saxofon*? Instrumentet ble som kjent skapt i 1840-årene av Adolphe Sax.

Svar: Norsk og mange andre språk har en del ord med opprinnelse i person- og stedsnavn. På norsk har vi blant annet *saksofon*, *fuksia* (etter tyskeren Leonard Fuchs), *nikotin* (etter franskmannen Jean Nicot), *giljotin* (etter franskmannen Joseph Ignace Guillotin), *silhuett* (etter franskmannen Étienne de Silhouette), *makadam* (etter skotten J.L. McAdam), *genser* (etter øya Guernsey) og *konjakk* (etter området Cognac).

Når ord utenfra tas opp i norsk, er det en fordel om de tilpasses våre regler for forholdet mellom skrift og tale. Bokstavrekkefølgen *ks* er det som passer best hos oss til å gjengi lydrekkefølgen *ks*.

Skrivemåten *saksofon* har lang tradisjon i norsk rettskrivning. *Norsk Riksmålsordbok* (1947) nevner blant annet *saksbasun*, *saksinstrument* («samnavn på bleseinstrumenter av høi kvalitet, oppfunnet (eller forbedret) av den belgiske instrumentmaker Adolphe Sax») og *saksofon* («fulltonende og farverikt bleseinstrument, av metall, men med klarinettmunnstykke, nu et hovedinstrument i jazz-orkesteret»).

Skrivemåten *saksofon* er i samsvar med prinsippene for fornorsking av fremmede skrivemåter, og kortformen *saks*, som er tatt med i alle utgavene av *Tanums store rettskrivningsordbok* siden 1940, er en logisk og praktisk konsekvens av dette.

Spørsmål: Kvifor heiter det romjul?

Svar: Første delen av ordet er den same som i *romhelg*, som kjem av eit norrønt adjektiv *rúmheilagr* 'som ikkje er heilag etter lova'. Opphavleg var det den delen av jula som fall mellom dei eigentlege heilagdagane og trettandedagen. No blir *romhelg/romjul* brukt om dagane mellom jul og nyttår, jamfør at det nokre stader heiter *mellomjul*.

Adjektivet *rúmr* tydde 'romsleg, vid'. *Rúmheilagr* stod i motsetnad til *løgheilagr*, 'heilag eller ukrenkjeleg etter lova', så det ligg nær å oppfatte det slik at ein i romhelga kunne vere litt «romsleg» med feiringa, eller at styresmaktene hadde ei romsleg haldning til det.

Adjektivet *rom* finst også i vendinga *segle i rom sjø*, som tyder at ein kan manøvrere med båten utan å tenkje på grunnar, fastlandet eller andre hindringar.



Når et ord er ført opp i denne spalten, betyr det bare at vi har registrert at det er i bruk. Det betyr ikke at Språkrådet går god for ordet. Dersom vi tilrår eller rår fra å bruke et ord, vil vi nevne det uttrykkelig.

blingbolig *Det er verre med «blingboligen», 300–400 kvadratmeter store boliger i usentrale strøk. – Livsstilen man ønsket seg for ti år siden, i et hus på 400 kvadratmeter nær golfbanen på landet, er motemessig litt «ut». Nå er boligkjøperne opptatte av tilgang på spennende aktiviteter og logistikk, sier [sjeføkonom Jan Ludvig] Andreassen.*

Bergens Tidende, BT.no 20.9.2013

boliggjørme *De enfoldigste på kalaset er de som skjønner at de er kommet i feil selskap først idet festen brått er over. Men de aller smarteste er en tenkt gruppe som knapt fins. Dette er de som har solgt boligen sin, betalt banklånet og flyttet ut i telt eller løvhytter i skogen. Der kan de bruke kapitalen sin til noe klokt eller kjekt istedenfor å kjøpe seg enda dypere ned i boliggjørmen.*

Bergens Tidende 19.8.2013

designerkylling *Midt på 90-tallet kom redningen i form av EØS-avtalen. Da var det ikke lenger forbudt å ta inn utenlandske raser. Kyllingen ble for alvor en økonomisk faktor. I Skottland hadde noen fått det til, med en designerkylling signert Ross Group. Deres første produkt, Ross 1, hadde sett dagens lys [bortsett fra at denne type dyr aldri ser dagslys, da] i 1968. Deretter gikk utviklingen av nye raser rasende fort.*

Aftenposten 16.9.2013

diaréversting *Advarer mot ukjent diaréversting. Campylobacter rammer minst 3.000 nordmenn i året, og er vanligere enn salmonella. – Rart at ikke flere har hørt om sykdommen, sier Folkehelseinstituttet.*

NRK.no 9.9.2013

kulturkjøtt *Fremtidens kjøttkaker og vossakorv vil kanskje aldri ha gått på fire ben, men ha blitt produsert i store, spesialkonstruerte tanker med gasser fra havbunnen som næringskilde. Å produsere kjøtt i store kvanta utenfor dyrekroppen høres kanskje ut som ren science fiction, men er i dag på vei til å bli realisert. Det er både miljømessige og etiske grunner til at «laboratorie-kjøtt», eller «kulturkjøtt», er et godt alternativ i fremtiden.*

Dagbladet.no 20.9.2013



parkettgenerasjon *Noen bruker begrepet «parkettgenerasjonen» som en forklaring på hvorfor barn lærer å krabbe senere enn før. Teorien er at det glatte underlaget gjør det vanskeligere å ta fraspark. – Underlaget påvirker hvordan barn beveger seg, og ullstrømpebukse på parkett er en krevende kombinasjon. Men det vil bare bli et problem hvis ungen aldri får opplevd noe annet underlag, det er viktig med variasjon, sier [barnefysioterapeut Ute] Imhof.*

Aftenposten 16.8.2013



I ordet var begynnelsen

Og i ordet var slutten. For det er ord det har handlet om fra ende til annen hos ordsamleren Yann de Caprona. Det er faktisk tusenvis av dem, med nitide forklaringer og levende beretninger, i hans mesterverk *Norsk etymologisk ordbok*.

■ ERLEND LØNNUM

Etymologi er gresk og betyr egentlig 'den sanne lære', selv om det dreier seg mer om systematisering, vinkling og undring enn ren sannhet når man fordyper og fortaper seg i ordenes opphav.

Og det vet Caprona alt om, etter at han i en årrekke har samlet et hav av norske ord fra fjern og nær og formet det i sitt bilde. Resultatet er en murstein av en bok om ordenes livshistorie, fylt av

«Folk er interessert i historier, også om ord.»

anekdoter og digresjoner, krysshenvisninger og registre og temaer om alt fra «Mennesket» til «Språket».

Populær suksess (fra fransk)

I 1903 gav Falk og Torp ut *Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog*. I 2000 kom Bjorvand og Lindeman med *Våre arveord*. Og i høst forelå altså Capronas *Norsk etymologisk ordbok – tematisk ordnet*: «Over 12 000 ord og deres opprinnelse!» Sistnevnte gikk rett inn på bestselgerlistene og vant den gjeve Brageprisen, en heller sjelden ære for humanistiske publikasjoner, så det er nesten fristende å be om oppskriften.

– Folk er interessert i historier, også om ord, så det er stadig oppmerksomhet om etymologi. Nordmenn er i tillegg spesielt opptatt av språknyanser, dialekter og målformer, og det er kanskje forklaringen på at en slik ordbok kan bli så populær her i landet, sier historikeren Caprona.

Han har alltid vært oppslukt av språk og glad i å formidle det han opplever, ikke minst de mange stevnemøtene med ord og uttrykk fra alle verdens hjørner. Da har det kommet godt med at han er oppvokst med fransk, italiensk, engelsk og svensk og senere har studert latin og nygresk. Og med den franske opplæringens *bonne culture générale* i bagasjen er det ikke noe å si på dannelsen.

– Kunsten er å presentere tungt stoff på en lettfattelig måte, slik at leserne skjønner essensen med én gang. Og

kunsten er å bruke kildene riktig. Derfor fulgte jeg tidlig rådet om å holde meg til Bjorvand og Lindeman og ikke til Falk og Torp, som er noe utdatert. *Våre arveord* er på sin side skrevet for fagfolk og tar for seg bare en del av vår ordsfatt, forklarer Caprona, som i tillegg til hjemlige arveord har samlet franske, arabiske og japanske ord som *sjef*, *kebab* og *sushi*.

Språkreise (fra lavtysk)

Jakten på ord tok til allerede da Caprona jobbet med humanitær bistand for Norges Røde Kors i Afrika for over tjue år siden. Som adspredelse fra nød og elendighet puslet han med de geografiske navnenes betydning: Eritrea, landet ved

Rødehavet, betyr 'rødt' på gresk, mens Khartoum er en arabisk 'elefantsnabel', der den ligger på den smale landtungen mellom Nilene. I neste omgang gravde han seg ned i et utall etymologiske ordbøker på mange språk.

– Jeg oppdaget raskt mønstre i ordenes opprinnelse. Norske sjøtermer stammer som oftest fra lavtysk og nederlandsk. Militæret og bankvesenet er omgitt av italienske og franske lånord. Og geografiske navn er gjerne hentet fra menneskekroppen – tenk bare på kapp og koller fra hodet, nes og munninger fra ansiktet og fjordarmer, fjellrygger og grønne lunger fra resten av kroppen, ivrer ordsamlaren.

Da han senere dro til Universitetsbiblioteket i Oslo i håp om å få låne en større og tematisk ordnet etymologisk

YANN DE CAPRONA

Yann de Caprona har skrevet *Norsk etymologisk ordbok*, som kom ut på Kagge forlag i høst. Han har under arbeidet hatt permisjon fra sitt faste virke i Riksrevisjonen.

ordbok, fikk han til svar: «En slik bok finnes ikke. Du må nok skrive den selv!» Som sagt, så gjort ...

Ordrikt hjem (fra norrønt)

Et møysommelig oppbygd hjemmebibliotek ble redningen for Caprona. Vegger fulle av fremmede ord fra nahuatl og quechua, bantu og malayisk, skotsk og litauisk vitner om en jakt som har båret frukter. Hos Caprona lever arabismer og meksikanismer side om side med mer kjente anglisismer og svesismer.

– Jeg måtte også lese meg opp på andre temaer, som kultur, filosofi og teknikk, siden jeg tok mål av meg til å sette ordene inn i en større sammenheng. For språk handler ikke bare om ord for ord, men om historien og kulturen bak fenomenene. Og kultur er

være slik en beskjeden amatør. Han lot seg ikke friste til å følge tradisjonen og skrive fra A til Å, men stolte på egen intuisjon og metode, som bestod i å dele inn ordboken i 57 deler med innledende tekster om temaenes ordforråd.

– Metoden satt som et skudd fra første stund. Det fikk jeg heldigvis bekräftet fra språkforskere underveis. Et slikt system gjorde det samtidig vanskeligere å strukturere materialet, med tidkrevende krysshenvisninger og et stadig voksende ordtilfang, sukker arbeidsjernet.

De planlagte 600 sidene over to år ble til slutt til 1600 sider over seks år. I tillegg teller rikholdige registre og kilde­lister over 300 sider. Da var det godt å ha et tålmodig forlag og en raus arbeidsgiver i ryggen.

«Kunsten er å skrive forståelig og bruke kildene riktig.»

først og fremst en tilnærming, en måte å lære på, mener Caprona.

– Da var det godt å kunne rådføre seg med venner og kolleger om områder det var vanskelig å bli klok på gjennom faglitteraturen alene. Blant annet fikk jeg mange gode tips om tradisjonelt jordbruk, som er en viktig del av norsk kulturarv og den rene skattkisten for en ordsamler. Andre fagfelter er ikke like godt dekket av norske ordbøker ennå, for eksempel ballettuttrykk som *entrechat* og *parterre* og arabiske ord som *id* og *hadj*, så det var nok å ta tak i, forsikrer han.

Systematisk metode (fra gresk)

Selv om Caprona ikke er forsker, fikk han tidsnok høre at han ikke burde

– Det er pussig å tenke på at resultatet kunne ha blitt et helt annet med en annen forfatter, selv med samme metode, grunnopplysninger og kilder. For det er mange måter å fortelle og formidle på, ikke minst på tvers av landegrensene.

I Sverige og Danmark finnes det flere etymologiske kilder enn i Norge, til og med i form av egne banneordbøker. Tyskerne har alltid hatt en meget sterk ordboktradisjon, og franskmenn produserer en mengde populære ordbøker, også om lånord, og gjerne i lommeformat.

– Norske og italienske ordbøker omfatter en rekke dialektale ord, siden dialektene er så levende og stuerene. Franske ordbøker tar til gjengjeld bare

«'En slik bok finnes ikke. Du må nok skrive den selv!'»

med ett ord om hvert fenomen og fjerner regionale uttrykk, forteller Caprona, som helst skriver på fransk siden det var det første språket han lærte å lese og skrive.

Latinsk kultur (fra latin)

Caprona gjorde etter hvert nordmann av seg og valgte derfor å skrive om norske ord, først om økonomiske og juridiske termer i Riksrevisjonens tidsskrift, så om alt mellom himmel og jord i ordbokformat. Og på veien dit har mangt et språk spilt en rolle for ordentusiasten, ikke minst latin.

– Jeg leste latin allerede som 14-åring, og da likte jeg det egentlig ikke. Latinundervisningen handler nemlig mest om grammatikk og ikke så mye om ord. Og det var forvirrende å høre at det var så lurt å studere latin for å forstå fransk bedre, for det stemmer ikke. Skolelatinen stammer fra 50 år før Kristus, da Cicero var på høyden, mens den latinen som har gitt de romanske språkene de fleste ordene i dag, stammer fra 200–300 år etter

Ovids *Ars amandi* – *Kunsten å elske*, som var nærmere våre drømmer.

Yann de Caprona (ukjent opphav)

Hva så med opphavsmannens eget navn? Jo, det er en blanding av bretonsk, fransk og italiensk. *Yann* er bretonsk for Jan, preposisjonen *de* er fransk og skulle i et toskansk navn ha blitt skrevet *Da* med stor D, og *Caprona* er et sted utenfor Pisa av ukjent opprinnelse, kanskje beslektet med *capra*, som er 'geit' på latin og 'gravsted' på etruskisk, og omtalt i *Inferno* i Dantes *Guddommelige komedie*. Navnet Caprona illustrerer slik etymologens utfordring i å finne den rette vei i villniset av mulige ordformer og slektskap.

– Enkelte sammenhenger er vanskelige å skjønne med en gang. For eksempel betyr ikke italiensk *caldo* og norsk *kald* det samme. *Caldo* betyr tvert om 'varm' og er beslektet med norsk *hålke*, mens norsk *kald* har sammenheng med *is* på latin (*gelo*) og fransk (*glace*). I bunn og grunn har det med noe brennende å gjøre, enten varmt eller kaldt,

«Norsk kulturarv er den rene skattkisten for en ordsamler.»

Kristus. Og da hadde latinen i mellomtiden rukket å ta til seg hundrevis av greske, germanske og keltiske ord, påpeker han.

– I undervisningen den gang handlet det mye om Cæsar og *De Bello Gallico* – *Gallerkrigen*. Det var for så vidt et utmerket propaganda-verk, men det appellerte ikke til oss tenåringer. Senere fikk vi heldigvis lese

og det har skapt to vidt forskjellige historier, opplyser Caprona.

Og slik fortsetter han å fortelle om favorittord som *ekvipasje* og *skipe*, om forskjellen på *maharaja* og *mahatma*, om feilaktige etymologier bak *sjakk-matt* og *calypso*, om bakgrunnen for *blått blod* og *svart og hvitt* og om islandske og nygreske orddannelser og hierarkiet i kortfargene. Her er han i sitt ess.

Språkmangfald på agendaen

Språkrådet arbeider for å styrkje det norske språket og språkmangfaldet i landet. Korleis dette kan skje i praksis, har vore temaet for fleire arrangement i haust.



Minoritetsspråk

Språkrådet og Språkåret 2013 arrangerte 16. oktober en minoritets-språkdag i Oslo for de nasjonale minoritetene. Foredragsholderne Maja Mella fra Svenska Tornedalingars Riksförbund – Tornio-laaksolaiset og Tanja Hagert fra prosjektet Romskt Liv i Luleå kommune fortalte om forholdene i Sverige og samarbeidet mellom de nasjonale minoritetene. De understreket hvor viktig det er å skape fysiske møteplasser hvor man kan bli bedre kjent med hverandre. Slike nettverk kan revitalisere språkene og bli en felles kunnskapsbank for minoritetsorganisasjonene.

Norskfaget

2013 er eit merkeår for norsk i skulen. Læreplanen for norskfaget har vore gjennom ei omfattande høyring og er revidert, men måla og kompetansekrava i den nye planen krev ei presisering og avklaring av korleis ein skal forstå dei. Læreplanen inneheld formuleringar som kan vere motstridande, og difor må ein sikre at lærarane får ein sams forståing av dei. Det kom fram under ein konferanse som Utdanningsforbundet, Nasjonalt senter for nynorsk i opplæringa og Språkrådet arrangerte i Oslo 23.–24. september i samband med Språkåret. Konferansen var ei oppfølging av diskusjonane kring revisjonen av læreplanen. På nettstaden til Språkrådet kan du lese meir om norskfaget i endring.

Næringslivsspråk

Språket i marknadsføringa er både tilfeldig og styrt, og enkeltpersonar i leinga kan ha mykje å seie. Det var konklusjonen då Språkrådet inviterte til debatt om språk i næringslivet.

Mange norske selskap vel engelsk framfor norsk og bokmål framfor nynorsk i marknadsføring. Men kvifor? Det ville Språkrådet undersøkje då det skipa til debatt om språket i næringslivet på BI 25. september.

Representantar frå næringslivet, Handelshøyskolen BI og Språkrådet teikna saman eit bilete av ein kompleks situasjon, der både tilfeldige og mindre tilfeldige avgjerder skapar den språklege stoda. Ei stadig meir omfattande globalisering gjer sitt til at engelsk blir brukt både internt og eksternt i mange bedrifter. I marknadsføring følgjer bransjeaktørane gjerne kvarandre og skaper ei norm. Samtidig vil somme stikke seg ut ved å gå motstraums, og interesse eller likesæle frå einskilde leiarar kan vere viktig for den språklege profilen til eit selskap.



Teiknspråk

Korleis kan vi leggje til rette for at norsk teiknspråk blir meir synleg og får høgare status? Kva for utfordringar møter vi, og korleis kan alle bidra? Språkrådet og Foreningen norsk tegnspråk (FONTS) inviterte til språkkafé og ein samtale om teiknspråk på Litteraturhuset i Oslo 20. september, under tittelen «Frå gest til språk – teiknspråkets plass i det norske samfunnet». I paneldebatten, som vart leia av Paal Richard Peterson frå FONTS, deltok Arnfinn Muruvik Vonen frå Språkrådet, Hedvig Sinnes frå Norges Døveforbund, Ruth Vatvedt Fjeld frå Universitetet i Oslo, Marie Elise Axelsen frå Statped, Mira Zuckermann frå Teater Manu og Tone Tellevik Dahl frå Oslo bystyre.

Arbeidsspråk

– God språkkompetanse har aldri vært viktigere enn nå, sa Tove Strand, viseadministrerende direktør ved Oslo universitetssykehus, på dagskonferansen «Sykehuset, samfunnet og språket», som fant sted på Ullevål sykehus 11. oktober.

Konferansen var et samarbeid mellom sykehuset og Språkrådet. Det ble holdt en rekke innlegg, både om språklig praksis i en utfordrende hverdag på sykehuset og om mer prinsipielle og språkpolitiske problemstillinger i samfunnet som helhet.

Det dreide seg om sykehuset som arbeidsgiver for et mangespråklig personale, kommunikasjon mellom lege/sykepleier og pasient når den ene parten har et annet morsmål enn norsk, tolking på sykehus, språkkrav ved autorisasjon av leger med et annet morsmål enn norsk, afasi og tilbakeføring til arbeidslivet, språk og sikkerhet på arbeidsplassen og arbeidsplassbasert språklæring og norskopplæring.

Dagen ble avsluttet med en debatt om samarbeid og språkpolitisk samfunnsansvar i arbeidslivet. På nettstedet til Språkrådet finner du presentasjonene.



Kva rolle spelar språkval i næringslivet? Kommunikasjonssjef Ellen C. Kvalsund i Kleven (f.h.), marknads-sjef Henriette Edøy i Urban Norge, fagkoordinator Nina Teigland i Språkrådet m.fl. tok debatten på Handelshøyskolen BI i Oslo.



Foto: Gorm Kallestad / NTB Scapix

– Stilsikre og ukonvensjonelle

Teolog Gyrid Gunnes og forfatter Edvard Hoem er vinnarar av Språkprisen 2013. Juryen rosar dei for å skrive presist, klart og sikkert og handle i strid med konvensjonell språkleg praksis.

Språkprisen 2013 for framifrå bruk av bokmål gjekk til Gyrid Gunnes for boka *Stemmer. Å forkynne Guds ord klart og urent. Utkast til en feministisk prekenpraksis* (2013) og for kronikkar i Dagbladet og Morgenbladet, medan Språkprisen 2013 for framifrå bruk av nynorsk gjekk til Edvard Hoem for den fire band sterke biografien om Bjørnstjerne Bjørnson (2009–2013).

Språkrådet delte ut prisane på Språkdagen 12. november. Juryen skreiv mellom anna følgjande i grunngevinga si:

Kontroversiell prest

«Vinneren av bokmålprisen er teolog og har i flere år arbeidet som prest. [Gunnnes] er kontroversiell innenfor sitt fag. Det skyldes blant annet hennes språkbruk i preken. Hun er en uredd og insisterende forfatter som viser sammenheng mellom språk, likestilling og etikk i kirkens hellige tekster. 'Gud er kledd i menneskers språk om

Gud', sier hun. 'Å ikke kunne utsette dette språket for kritisk utforskning er blasfemi.' [...] Prisvinneren løfter teologiske og eksistensielle spørsmål ut i offentligheten med en enestående klarhet og presisjon.»

Lettlesen murstein

«Blant biografar i samtida står vinneren av nynorskprisen i ei klasse for seg. [...] [Hoem] skriv lett og ledig, men aldri likegyldig. Han greier å framstille ei kompleks og nokså turbulent historie med stort kjeldetilfang i eit klårt og presist nynorsk språk. Ein av bokmeldarane karakteriserer det første bandet av serien som 'noko så sjeldan som ein lettlesen murstein.' [...] [Med] biografien om Bjørnstjerne Bjørnson har han løfta heile den nyare norske historia inn i moderne nynorsk språkdrakt.»

På nettsidene til Språkrådet finn du nett-tv-opptak av overrekkinga og takketalane.

Norsk Ordbok er ute med band 11

Band 11 av *Norsk Ordbok 2014* er kommet. Bandet dekkjer alfabetbolken frå og med ordet *stø* og ut bokstaven *t*. Her finn vi t.d. *trønderbart*, *trønderrock*, *trøndersodd* og *trondheimssuppe*.

Mellom dei 25 største artiklane i bandet er det mest verb, deretter adjektiv og substantiv, og dessutan ein preposisjon (*til*) og eitt adverb (*så*). Verbet *taka* tek mest plass, men denne ordartikkelen inneheld over 80 under-

artiklar for ordsamband, mange av dei svært vanlege, t.d. *taka for seg*, *taka i*, *taka igjen*, *taka over* og *taka seg til rettes*.

Norsk Ordbok dokumenterer ordtilfanget i dei norske dialektane og det nynorske skriftspråket. Artiklane dekkjer både ordtyding, ordhistorie, dialektformer og eksempel på bruk i litteraturen og i norsk talemål.

Nettutgåva av *Norsk Ordbok* er tilgjengeleg på www.no2014.uio.no.

Spansk språkakademi 300 år

Det kongelege spanske språkakademiet Real Academia Española har jubileum i år. Ein augustdag i 1713 sette elleve språkinteresserte spanjolar seg saman for å byrje på arbeidet med ei spanskspråkleg ordbok. Idealet var franskmenne sitt Académie française, og spanjolane ville ikkje vere snauare. Etter 26 år med nybrottsarbeid hadde akademiet gjeve ut eit ordboksverk på heile seks bind. I dag har det spanske

akademiet saman med 21 søsterakademier i andre spanskspråklege land ansvaret mellom anna for å normere det spanske språket kastiljansk. Dei gjev framleis ut ordbøker.

TAPAS
matador sombrero
JUNTA

Bruk Språknytt på nett!



Husk at du også finner Språknytt på Språkrådets nettsted: www.spraakradet.no/spraknytt

1973–2013

Språknytt 40 år

I første tiåret av det nye årtusetet blei Språkrådet svar skuldig på spørsmål om å finne eitt ord for nettopp dette tiåret. Språknytt skreiv jamt og trutt vidare om høgt og lågt, smalt og breitt, og fekk til slutt ny drakt og nye spalter.

«Ut fra norsk ordforråd og grammatikk lar det seg ikke gjøre å lage en ettords betegnelse for perioden 2000–2009. Perioden kan eventuelt kalles 'det første tiåret.'» Slik lydde rådet frå fagnemnda i Språkrådet i år 2000. Språknytt skreiv òg at uttrykket «00-talet» er tydeleg nok, men at mange vil synast at det er merkeleg. Ei viss utbreiing har det likevel fått.

Ny utsjånad

I 2008 sette Språknytt seg i sminka for å friske opp sidene med fleire farger, bilete og grafiske element og eit fastare oppsett. Bladet blei delt i «Aktuelt» og «Innsikt», med nye, faste innslag som intervjuet og spaltene «Med andre ord», «Klipp», «Språkbrukaren» og «Historia bak» og med notisane samla under «Smått» og «Kort».



Skuld ikkje på språket!

I tida før og etter omlegginga handla Språknytt mykje om engelsk påverknad på norsk, både i academia, næringslivet, oljebransjen og det offentlege. Ein artikkelforfattar spurde til og med: «Kvifor syng vi på engelsk?» Andre stikkord frå det første tiåret er avløysarord og kvinneord, rusmiddel-språk og matspråk, språkmangfald og språkvern, kyrkjespråk og bibelomsetjing, polfararnorsk og fjernsynsteksting.

Vidare var spaltene som vanleg krydra med titlar som «Er raudlauken eigentleg raud?», «Bætsjeler eller bakelcor?» og «Språkrådet spør, men marknaden rår!» og med artiklar om alt frå filleonkel og åtte potter rømme til Henrik Wergeland, P.A. Munch og Jonathan Aars. Og frå terminologi-arbeidet i Språkrådet kunne ein lese: «Finn du ikkje ordet, er det ikkje sikkert at språket har skulda!»

NYORD FRÅ 2000-TALET

ballbinge | barista | bunadspoliti | e-bok | ekstrem-TV | henteekteskap
| kjærastvisum | ordsme/tankesme | romturist | surrogati

I denne spalten tar vi opp stort og smått om forholdet mellom norske ord og importord, først og fremst engelske.

Like eller ikke like

De sosiale mediene har tatt verden med storm, og mange sitter stadig vekk med nesa i en smarttelefon eller et nettbrett. Mulighetene er mange, og advarslene like så. Bruker vi tida riktig eller ikke? Er mediene sosiale eller usosiale? Det skal ikke vi ta stilling til her. Spørsmålet vårt er heller: Hva med språket?

Tryne, fjes eller face?

Vi kan jo begynne med Facebook. Facebook er et navn og oversettes ikke, i hvert fall ikke offisielt. Men *fjesboka* og *tryneboka* eksisterer som alternative betegnelser i tillegg til forkortelsen *Face*.

På Facebook jakter vi på det mange kaller «laiks». Facebook fins i norsk oversettelse, både bokmål og nynorsk, og akkurat det engelske verbet «like» skulle vel ikke være blant de vanskeligste å oversette. Og rett nok, på norsk Facebook *liker* eller *likar* man hverandres innlegg. Og liker du ikke et innlegg, kan du *skjule* eller *gøyme* det.

Men hva med de vennene som bare skriver innlegg du ikke liker? Hva når du er så lei at du ikke orker å ha dem som venner lenger? «Unfriender» vi dem? «Avenne» fungerer dårlig. Bokmåls-oversettelsen på Facebook er «fjern fra venner», så du fjerner vennene med kjedelige innlegg. Nynorsk Facebook er hakket hvassere, der avslutter man rett og slett hele vennskapet.

Kvitrende emneknagger

Twitter er en annen type nettverk, en

mikroblogg. Ordet *blogg* er en sammentrekning av *web log* til *blog* på engelsk, og så er skrivemåten fornorsket til *blogg*. På 140 tegn kan du kaste din mening ut på Verdensveven, inkludert lenker til lengre blogger, nyheter og det du måtte ønske. Men hva heter det du gjør? Kvitre? Tvitre?

Navnet *Twitter* er for mange ganske betegnende for aktiviteten. Verbet «to twitter» betyr 'å pludre, småprate eller kvitre', og logoen til Twitter er en liten fugl. På norsk brukes både *tvitre* og *kvitre* om det å skrive meldinger på Twitter, og «kvitter fra Twitter» finner man flere steder. Selve meldingen heter *tweet* på engelsk, og det brukes nok mye på norsk også. Men en *tvitring* eller *kvitring* er norske alternativer, i tillegg til det selvforklarende *twittermelding*.

På sosiale medier kan man føye til «hashtags» som er tegnet # etterfulgt av et eller flere stikkord som sier noe om hva meldingen handler om. «Hash» er det engelske navnet på tegnet #, som på norsk kalles «firkanttegn», «nummertegn» eller «skigard». Tagging har man drevet med innen data i mange år, helt fra den gang det het EDB, men for *hashtag* er nok *emneknagg* den mest vellykka oversettelsen. Tegnet # og ordene bak er rett og slett en knagg man henger emnet for twittermeldingen på.

Marianne Aasgaard er rådgiver i terminologitjenesten i Språkrådet.

– *EG ER SJØLVSAGT IKKJE* mot at folk skal kunna engelsk. Mitt førebilete i dette spørsmålet er dei gamle romarane: Sjølvsaugt lærde den romerske eliten gresk, for det var det høge, kulturelt førebiletlege språket. Men dei heldt alltid fast på sitt eige språk òg, dei tenkte aldri på å skifta heilt over til gresk. Denne faren ser eg derimot for Tyskland. Hjø dykk i Skandinavia er det nok annleis, de verkar ganske språklojale. Men for oss tyskarar har nazifortida underminert språklojaliteten vår.

Jürgen Trabant, professor ved Jacobs-universitetet i Bremen, intervjuet i Dag og Tid

– *ET AV DE MEST MISVISENDE* ord i norsk språk for tiden: Joggebukse

Vigdís Olden på Twitter



– *FOR NRK ER DET VIKTIG* å visa at nynorsk er eit heilt normalt, fullgodt bruksspråk, som kan og skal brukast

til alt, nett som bokmål. Vonleg vil fleire andre mediehus og redaktørar også sjå det etter kvart.

Nytilsatt språksjef Ragnhild Bjørge i NRK, intervjuet i LNK-nytt

– *SOM EKTE ROMERIKING*, oppvokst på Årnes, er jeg skuffet over at språket her i Romerikes Blad er blitt «finere» med årene. Slik var det ikke høsten 1980, da jeg meldte meg til tjeneste. Nå skriver stadig flere av mine kolleger «klokken» og «frem», mens det tidligere alltid het klokka og fram. Jeg synes vi bør skrive slik folk flest på Romerike fremdeles prater. For meg faller i hvert fall det naturlig og mest riktig.

Journalist Kjell Aasum i kommentarartikkel i Romerikes Blad

– *ATT ÅKA TILL NORGE* för att jobba är allt annat än ovanligt för unga Västerborsbor. [...] Förmågan för svenskarna att förstå det norska språket varierar. [...]

– Jag fattar nästan ingenting. Jag har fått ett par mejl på norska, men knappt läst dem för det är så svårt att förstå. Och dialekten i Stavanger ska tydligen vara extra klurig. Vi ska ju jobba på en korvfabrik och där kan man kanske inte snacka så mycket när man jobbar. Det är nog skönt tills jag har börjat lära mig mer, säger Malin och skrattar.

Fra reportasje i Västerviks-Tidningen

GASTON DORREN,
nederlandsk skribent og forfattar av
språkreiseguide



Sjåverdige språk

Eg likar historie, og eg likar kunst. Ærleg talt. Men kvifor trur reiseguidet forfattarar at det er det einaste turistar er interesserte i? Kvifor rettar guidebøkene blikket berre mot det historiske og kunstnariske, og stadig oftare også mot shopping? Folk er då meir forskjellige enn som så! Nokre av oss likar motorsyklar, andre har ein forkjærleik for geologi. Og nokre få av oss ville til og med ha tatt ein omveg for å besøke lingvistiske sjåverdigheter. Viss vi berre hadde visst kor dei er.

Då eg besøkte Noreg for nokre år sidan, var eg i nærleiken av Ivar Aasen-tunet, men det oppdaga eg fyrst i ettertid. Og på veg gjennom Danmark fekk eg heller ikkje med meg runesteinane i Jelling. For reiseguidane yter ikkje slike sjåverdigheter rettferd.

Eg likar sjølv sagt å reise uansett, på grunn av reisinga i seg sjølv og på grunn av kjærleiken til framande språk. Om eg er i Noreg eller Irland, i Sveits eller Hellas, er det alltid mykje å lære og forstå – og undre seg over. Sjølv i mitt heimland Nederland er eg stadig lydhør for dialektale trekk, arkaiske inskripsjonar og tren-

dar i språket. Likevel treng også eg ein guide som kan vise meg dei språklege hovudattraksjonane.

Til slutt innsåg eg at eg måtte skrive han sjølv. Eg var klar for å oppdage verda, på digitalt vis, frå den eine nettsida til den andre. Og der fann eg alt ein kan drøyme om. Ivar Aasen-tunet, endeleg. Ein haug med runesteinar, både i museum og utan dørs. Codex argenteus (Sølvbibelen) i Uppsala, den eldste boka på eit germansk språk. Ein optisk telegraf i Stockholm. Mystiske inskripsjonar i den arktiske villmarka. Ibsenmuseet i Oslo. Og mykje, mykje meir.

Utanfor Skandinavias grenser er det språkmuseum i Litauen, Ungarn, Frankrike, Tyskland, Ukraina og Austerrike. Det er ein alfabetsti i Kroatia og ei ordbok i friluft i Sveits. Det er ei rekkje språkminoritetar i Italia, leksikografiske museum i Storbritannia, Tyskland og Nederland, plystrespråk i tre søreuropeiske land og nordiske mellomalderruner på ein statue i Venezia – det er altså ei hel verd av språkskattar der ute.

Omsett til norsk av Språknytt.



«Askeladdens eventyr»,
Theodor Kittelsen, 1900
Kilde: Nasjonalbiblioteket

Språklig eventyr

■ TRULS GJEFSEN

For ikke å støte noen valgte 200-årsjubilantene Asbjørnsen og Moe *askeladden* istedenfor det mer utbredte *oskefisen*. Slik skapte de et begrep som skulle få en særegen klang og betydning for nordmenn. Eventyrsamlerne satte i det hele tatt et varig preg på norsk språk.

«Den norske uttrykksmåten og de særnorske ordene var viktig for den språklige nasjonsbyggingen.»

Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe innså tidlig at en norsk uttrykksmåte var nødvendig for at eventyrene skulle virke autentiske for leserne. Typisk var dobbelt bestemmelse og etterstilt pronomen, som «den blaa Hesten hans». Forklarende ledd ble skjøvet utover i setningen, for eksempel ble «igjen den gamle Kjærring» rettet til «den gamle Kjærringen igjen». Uttrykk som «hvorfør hun troede» ble byttet med «derfor troede hun» og «paa nogen Maade» med «paa noget Sæt og Vis». Dette er endringer som ble gjort i nyttgaver, som ledd i eventyrsamlerens bevisste fornorskingsarbeid.

God dag mann, økseskaft

Slik ble muntlige uttrykk en naturlig del av skriftspråket. Og siden det uttalte formålet var å formidle en *norsk* folkekultur, måtte de bruke norske ord for en norsk virkelighet, slike som *foss* for *vandfald*, *grind* for *lee* og *stabbur* for *stolpebod*. De måtte dessuten ta stilling til en rekke dialektord. Skulle det hete *rysen*, som i Telemark, eller *troll*? Valgene var mange, og ikke alle ordene de satte på trykk, kom i vanlig bruk.

Det var de som kunne styre seg for eventyrenes grovskap, særlig i de såkalte kondisjonerte kretser. Camilla Collett var forferdet over at Asbjørnsen og Moe skrev «Kurompe» og ikke «Kohale». De hadde forsøksvis skrevet opp eventyrene på dansk, men informantenes uttrykksmåte og dialekt satte nødvendigvis preg på oppskriften. Likevel valgte de å trykke eventyrene fra

de beste fortellerne med påfallende få endringer fra oppskriftene. Slik ble ikke bare ordvalget, men også ordstilling og uttrykksmåte påtakelig mer norsk. Dessuten fikk karakteristiske uttrykk fra eventyrene etter hvert en selvsagt plass i norsk dagligtale, slik som «Per og Pål», «Soria Moria», «kjerringa mot strømmen», «god dag mann, økseskaft» og «sjuende far i huset».

Fornorskningen av språket viste seg som det rette grepet. Den norske uttrykksmåten og de særnorske ordene gjorde at nordmenn så smått begynte å uttrykke seg på norsk, også i skrift, og det var viktig for den språklige nasjonsbyggingen: Språket skulle være felles, og det skulle være ulikt nabospråkene – som uttrykk for den såkalte folkesjelen.

Frelst av brødrene Grimm

Asbjørnsen viste tidlig interesse for brødrene Grimms eventyrverk. Moe var på sin side mest opptatt av kunsteventyr, men lot seg etter hvert overtale til å lese Grimm. Og han ble frelst, for den gullalderlengselen som lå i Grimms teorier, passet godt med hans egne romantiske ideer.

Da Asbjørnsen og Moe i 1837 gikk sammen om å samle norske eventyr, hadde de ganske ulik motivasjon. Asbjørnsen øynet et marked i den gryende interessen for det nasjonale og en mulighet for å tjene en sårt tiltrengt slant. Moe motsatte seg derimot vennens planer om umiddelbart å publisere det materialet de hadde, for her skulle det først gjøres et skikkelig, vitenskapelig arbeid.

Nasjonalromantikere

Med de første utgivelsene var Asbjørnsen og Moe brått i sentrum for den norske nasjonalromantikken. De fikk både publikum og statlige stipender. Dermed kunne de reise lenger for å samle, og Gudbrandsdalen, Telemark og Setesdal ble innlemmet i eventyrverket. Turene til Vestlandet ga imidlertid mest materiale til arkivene, for samlerne syntes ikke tradisjonen der var «norsk» nok. Som ideologen av de

som ikke bare hadde bremsset på eventyrutgivelsene, men også på planene om en folkevisesamling og ikke minst karrieren som dikter. Han var lite fornøyd med at utgivelsen *Digte* fra 1849 var den eneste han hadde fått fra seg. På den annen side kom dikt som «Det lysned i Skoven», «Sæterjentens Søndag» og «Fanitullen» til å bli norske klassikere.

Der Moe aldri fikk gjort noe skikkelig med folkevisene, tok den produktive Asbjørnsen tak i sitt felt, sagnene. Han

«Språket skulle være felles og et uttrykk for den såkalte folkesjelen.»

to var Moe overbevist om at nordmenn hadde én folketradisjon, som så igjen hadde forfalt i ulike deler av folket. Dermed måtte de ta utgangspunkt i de beste fortellerne og restaurere de dårligere gjengivelsene til det som var antatt å være en opprinnelig, norsk standard.

Gjennom spredningen av eventyrbøkene fikk da også Norge én enhetlig eventyrtradisjon, som igjen spilte en stor rolle for nasjonsbyggingen. At Asbjørnsen og Moe forsterket det «nasjonale» i flere av eventyrene, bidro til dette. Mange tradisjonsbærere brukte dessuten eventyrbøkene til å utvide og forbedre sitt eget repertoar i tiårene som fulgte, slik at også den muntlige tradisjonen ble mer ensartet. Det Moe mente var norsk, *ble* det norske.

Replikker på dialekt

Samarbeidet om eventyrene varte i femten år og munnet ut i en stor samling med et langt, vitenskapelig forord av Moe. Det var mulig fordi den unge, norske staten hadde gjort ham til verdens første statsstipendiat i folkeminne i 1849. Det frigjorde ham fra læreryrket,

erkjente at sagnene ikke kunne stå på egne bein på samme måte som eventyrene, men at de var knyttet til en bestemt tid, et sted og et miljø. Han valgte derfor å skape rammefortellinger og iscenesatte situasjoner der sagnene *kunne* ha vært fortalt og tilsynelatende hørte hjemme. Han kunne til og med gjengi replikker på dialekt og slik tøyte tålegrensen til den lesende eliten ytterligere. I alt 90 sagn ble publisert på denne måten i de to samlingene med huldreeventyr som kom ut i 1845 og 1847. Med sine natur- og folkelivsskildringer var disse svært populære i samtiden, og de inspirerte flere av dikterne i neste generasjon.

Hverdaglig billedspråk

Inn i 1850-årene stilnet den nasjonalromantiske bølgen. Moes tanker om å fortsette å samle folkeminne forsvant snart, så oppslukt som han ble av sitt nye arbeid som residerende kapellan i Krødsherad. Her fikk han til gjengjeld en nærmest legendarisk status som streng, men folkekjær prest.

I møtet med pietistene, som aldri tilga ham at han hadde utgitt hedenske

eventyr, utviklet han etter hvert en mildere og mer folkelig form for forkyn- nelse. Han brukte bilder fra dagliglivet og et språk som alle kunne forstå. Slik ble han en foregangsman for en mer moderne presterolle i Den norske kirke.

Fornorskingen fortsatte

Asbjørnsen hadde blitt en av landets første formenn og fortsatte å samle eventyr i det små. I 1865 kom en utvidet utgave av eventyrsamlingen, der også upublisert materiale fra Moe ble tatt med. Den siste, store innsatsen for eventyrene var en illustrert utgave av eventyr for barn. Asbjørnsens vennskap med flere av de fremste samtids- kunstnerne resulterte i et unikt bokverk som for all tid har påvirket nordmenns oppfatning av natur og troll, eventyr- konger og askeladder.

De siste årene samarbeidet Asbjørn- sen med Moes sønn Moltke, som skulle

for norske lesere. Han skrev lærebøker i skogdrift, myr dyrking og torvdrift. Og den beryktede kokeboka *Fornuftigt Madstel* var et forsøk på å bringe ny, vitenskapelig kunnskap inn i folks hver- dagsstell.

Asbjørnsen samarbeidet med Ivar Aasen om å finne gode, norske ord til lærebøkene sine. Det danske *mose* ble erstattet med langt mer beskrivende ord som *moldmyr*, *torvmyr*, *grasmyr*, *blautmyr*, *hengemyr* og *gorrmyr*. Og for oss selvsagte ord som *jordsmonn* og *rotvelte* kom for første gang på trykk i skogboka. I kokeboka prøvde Asbjørn- sen å erstatte franske lånord med nor- ske, men det slo ikke igjennom. Så vi sier fortsatt *koteletter* og *saus* framfor *ribbebiter* og *duppe*. Men *potet* tok til gjengjeld raskt over for dansk *kartoffel*, også i skrift.

Asbjørnsen var også tidlig ute med å forenkle ortografien. Han brukte enkel

«Moe gjenga replikker på dialekt og tøyde slik tålegrensen til den lesende eliten.»

bli den ledende folkeminnforskeren i neste generasjon. Han fikk klar in- struks om å fortsette fornorskingen av språket i nye utgaver av eventyrene. I motsetning til fader Moe hadde nemlig Asbjørnsen i alle år arbeidet bevisst for å gjøre skriftspråket norskere – og ikke bare i eventyrene.

Mer enn eventyrlig samarbeid

Der den konservative og åndelig orien- terte Moe følte avstand til samfunns- utviklingen, engasjerte Asbjørnsen seg i moderniseringen av Norge. Han fort- satte å skrive folkeopplysende artikler, der han blant annet introduserte Darwin

vokal i ord som *Huus*, fjernet konso- nanter som ikke ble uttalt i ord som *Valts*, og skrev *k* istedenfor *c*, *ch* og *q*, *f* for *ph* og *au* for *ou*. Anerkjent og mye lest som han var, jevnet han dermed veien for flere av rettskrivingsreformene som Knud Knudsen arbeidet for på den tiden.

.....

Truls Gjefsen er lektor og forfatter og har blant annet skrevet biografier om Asbjørnsen og Moe.

Verktøy på villspor?

Fagoversetting i 2013

■ SIRI SJÅVIK

Kikker du over skulderen på en oversetter en vanlig arbeidsdag, er det ikke uvanlig å se en analog ordbok oppslått i den ene hånden, en smarttelefon med spesialist-apper trygt plassert i den andre og dataskjermer med oversetterverktøy og en nettleser med ti ulike faner åpne samtidig.

Oversetteren er på mange måter spesielt tilpasset dagens flersyslingsamfunn. På arbeidsmaskinen min figurerer ofte forsvaret.no, raf.mod.uk, defense.gov, Wikipedia i norsk og engelsk og innimellom svensk eller dansk utgave, Språkrådets sider med geografiske navn samt stilguidene til EU og magasinet The Economist. Kort oppsummert: En oversetter trenger hjelpemidler. Og det er ikke uvanlig å ha et lidenskapelig forhold til dem. Så ikke prøv å fravriste meg mine eselørede utgaver av Vinjes skriveregler og Roget's Thesaurus, eller nekte meg tilgang til ordnett.no!

Jakten på riktige ord

Vår tids overflod minner en moderne oversetter om at de fleste av dagens hjelpemidler ikke var tilgjengelig for forgjengerne, og det gjør i mange tilfeller tidligere tiders oversetterbragder særdeles imponerende. Men tilfanget av nye oversetterverktøy står også ironisk nok i fare for å true særlig fagoversetterens liv og virke. Så hvordan kan en stakkars fagoversetter utnytte verktøyene til egen fordel, og ikke bli overkjørt av dem?

Faget vårt koker ofte ned til jakten på akkurat det riktige ordet. I den nåværende jobben min, som fagoversetter i Forsvaret, har jeg blitt en del av et miljø med et helt eget språk, og selv om oversetteren har sin egen stamme og sitt eget stammespråk, er egen fagterminologi sjelden det som betyr mest i en oversetters hverdag. Oversetteren må nemlig være fortrolig med en hel skog av stammespråk for å kunne gjøre en god jobb. Du skal helst ikke synes, for en god oversettelse skal normalt ikke bære preg av å være oversatt eller avsløre at oversetteren kanskje ikke selv tilhører det aktuelle fagmiljøet. I de senere år har det kommet nye verktøy og ny teknologi som skal hjelpe særlig fagoversetteren med å forbli i bakgrunnen. Dessverre, vil flere fagoversettere si, går noen av dem så langt som å gjøre den menneskelige fagoversetteren nesten overflødig.

Stammespråkkyndig

«CAT» kan være både et skjellsord og en livbøye for fagoversetteren. Det er en forkortelse for Computer-Assisted Translation, det vil si oversetting ved

- «En oversetter trenger hjelpemidler, og det er ikke uvanlig å ha et lidenskapelig forhold til dem.»

hjelp av dataverktøy. Et CAT-verktøy på pc-en skal gjøre oversetterarbeidet raskere, og dermed billigere, men også bedre. Konsekvent terminologi er avgjørende i mange typer tekster, samtidig som én og samme fagoversetter gjerne har et bredt utvalg kunder fra ulike fagfelt. Dersom du har glemt hvilken term du endte med å bruke for en bestemt kunde for seks måneder siden, kan CAT-verktøyet fortelle deg det med et tastetrykk, uten at du må lete deg fram til det seks måneder gamle dokumentet som inneholder det aktuelle ordet.

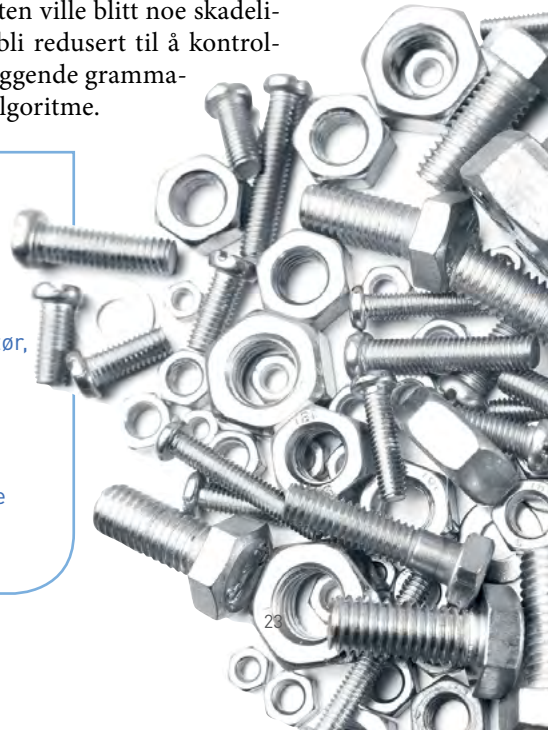
Samme term oversettes også ofte ulikt innen forskjellige fagfelt: «Posture» betyr for eksempel noe annet for en løytnant enn det gjør for en lege, henholdsvis 'et lands totale stridsevne' og 'et menneskes holdning'. Med CAT-verktøy kan du opprette «minner», rett og slett termbaser, for hver kunde du har, og hvert fagfelt du jobber med. Da ender du med skreddersydde «ordbøker» for hvert enkelt stammespråk og kommer et lite steg nærmere det som er fagoversetterens evige utopi: å kunne all verdens stammespråk flytende.

Maskinelt

Oversetterens moderne univers har en enda mer kontroversiell forkortelse enn CAT å by på, nemlig «MT». MT står for «Machine Translation», maskinoversettelse, og det mest velkjente eksempelet på et MT-verktøy er nok Google Translate. Et MT-verktøy automatiserer ikke bare deler av prosessen, som CAT-verktøyets oppslag i ordboka eller termbasen, men tar over jobben i sin helhet. Maskinoversettelse er en rendyrket automatisert prosess, der den menneskelige faktor først kommer inn i siste ledd, for å korrekturlese den maskinoversatte teksten og sjekke at MT-verktøyet ikke har introdusert feil – for eksempel oversatt «you» til «du» der det åpenbart er snakk om «dere». På sikt er det selvsagt meningen at MT-programmet selv skal kunne vurdere sannsynligheten for at «du» eller «dere» er korrekt ut fra kontekst og statistikk. I mellomtiden vil flere fagoversettere hevde at arbeidsdagen og yrkesstoltheten ville blitt noe skadelidende av å bli redusert til å kontrollere grunnleggende grammatikk for en algoritme.

Statsautorisert translatør

Bevilling som translatør gis på grunnlag av bestått translatøreksamen ved Norges Handelshøyskole (NHH) etter bemyndigelse fra Kunnskapsdepartementet. Autorisasjonsordningen skal være en garanti for at en oversettelse som er utført av en statsautorisert translatør, gjengir utgangstekstens innhold korrekt og fullstendig. Det som skiller en statsautorisert translatør fra en oversetter eller et oversetterbyrå, er at kun statsautoriserte translatører er bemyndiget til å autorisere en oversettelse ved å stemple den med sitt eget beskyttede stempel, og på den måten bekrefte riktigheten av dokumentet (jf. Statsautoriserte translatørers forening).





Fagoversetter

Med fagoversettelse mener vi oversettelse av tekniske tekster, juridiske dokumenter, bruksanvisninger, nettstedet og en rekke andre former for bruksprosa (jf. NORFAG, Norsk fagoversetterforening).

Et av fagoversetterens største mareritt er å bli sin egen datamaskins korrekturleser.

Et CAT-verktøy kan fungere som korrekturleser for oversettere som ikke har tilgang på slik luksus i menneskelig form, og minner deg på at du oversatte for eksempel «bolt» med «skrue», ikke «spiker», 50 sider lengre fram i bruksanvisningen du holder på med. Til sammenligning gjør MT-verktøy oversetteren om til korrekturleser på heltid, og vil ikke kunne utlede fra figurene i bruksanvisningen at «bolt» vitterlig henviser til en skrue, ikke spiker. Særlig CAT-verktøy har mange funksjoner som er til glede for oversetteren, som automatisk innsetting av tall for å unngå slurvefeil, og det tidligere nevnte oppslaget i termbaser, som sikrer konsekvent termbruk. Slike verktøy kan i stor grad også tilpasses av oversetteren selv, slik at de blir verdifulle våpen i ordarsenalet. Samtidig har det sine begrensninger, og mange synes at inndelingen av tekster i enkeltvis «segmenter» (som regel setninger), som de fleste CAT-verktøy opererer med, går ut over tekstflyt og sammenheng. Tekstflyt skaper også problemer for MT-verktøy og kan produsere tekster det er direkte smertefullt, eller i beste fall underholdende, å lese.

Menneskelig

Samtidig som MT og annen teknologi beviser at oversetting på ingen måte er et utdatert fagfelt, er oversetting en kunst som har vært overraskende konstant over lang, lang tid. Helt siden

førkristen tid har skrift blitt oversatt til andre språk, og teori som stammer fra 1600-tallet, er vel så relevant for oversettere i dag.

I Norge feirer Statsautoriserte translatørers forening (STF) hele 100 år i år, og translatørens jobb er i stor grad nettopp det å være et menneske og på egen tro og ære bekrefte, ved hjelp av et høyst analogt og tradisjonelt stempel, at en oversettelse er tro mot kildeteksten. Det er noe verneverdig ved denne tankegangen. Som skriving generelt er oversetting et grunnleggende menneskelig arbeid, og selv om oversetteren ikke skal la egne meninger og vinklinger påvirke oversettelsene, er hun pent nødt til å bidra med egen kreativitet og språkfølelse for å produsere en god oversettelse, uavhengig av om det er en roman eller en bruksanvisning.

Kreativitet og språkfølelse er særdeles menneskelige trekk som det har vist seg at det skorter på hos datamaskiner. Samtidig kan minner, termbaser og automatisk innsetting av tall fra kilde teksten hjelpe oversetteren med å produsere en enda mer korrekt og konsekvent tekst, som jo er i alles interesse. Men i maskinoversettelsens tidsalder er det verdt å spørre seg om moderne fagoversettere rett og slett har begynt å få for mange verktøy til disposisjon – enhver oversettelsers viktigste verktøy har jo uansett alltid vært eget hode.

.....

Siri Sjøvik er statsautorisert translatør og jobber til daglig i Forsvaret.



Krydder i kvardagen

■ ERLEND LØNNUM

Allehanda uttrykk krydrar språket vårt. Vi kan ønskje nokon dit peparen gror, ta noko med ei klype salt og skilje mellom skitt og kanel. Og vi kan prøve å finne ut kva eksotiske kryddernamn som gurkemeie, kjærvel og oregano eigentleg tyder.



Krydder er som kjent tørka og pulveriserte plantedelar. Dei blir laga av blad, røter, stenglar, laukar, bark, frukt, frø og knoppar, og også av arr på krokus, som det dyraste krydder i verda, det arabisk klingande safran, er henta frå. Krydder friskar opp og set farge, smak og lukt på maten i konkret forstand og på ord og vendingar i overført tyding.

Ordet *krydder* kjem frå lågtysk *krudder*, som tyder 'urter', og også 'krut'. Eit gamalmodig synonym for krydder er *speseri*, som vi har frå latin *species* (jf. engelsk *spice/spicy*), og som tyder 'art, slag', eit slags krydder, altså.

Få pepar og kanel

Dei tradisjonelle kryddera salt og pepar har ein særskild plass både på kjøkenbordet og i språket. Pepar har opphav i mellomindisk *pippari*, jamfør sanskrit *pippali*, og har ei lang reise bak seg frå India og Persia via Middelhavet (gresk *peperi* og latin *piper*) til våre kystar og det norrøne *piparr*. I nynorsk og dialektane finn vi variantar av *pepar* med tonem 2, som viser at dette er eit nedarva ord. Bokmålsordet *pepper* blir ofte uttalt med tonem 1.

Andre eksotiske innslag har vi i variantane chilipepar, som stammar



frå *chilli* i språket nahuatl (Mexico), og kajennepepar, som egentleg kjem frå *kyinha* i språket tupi (Brasil), men som seinare har blitt blanda saman med Cayenne, hovudstaden i Fransk Guyana.

Den sviande smaken av pepar har gitt grobotn for uttrykk som «å dra dit peparen gror», altså til eit brennande helvete, og «å få pepar», altså sterk (ramsalt) kritikk, eller «å få kanel», som danskane seier det. Det gyllenbrune, litt søtlege kanelbarkkrydderet må elles ha spelt ei verdfull rolle før i tida, da talemåten «å skilje skitt og kanel» er det same som å skilje det verdlause frå det verdfulle.

Eit anna forelda fenomen finst i orda *peparsvein* og *peparmøy*, som var gamle ungarar og jomfruer. Pepsarsvein (jf. tysk *Pfeffersack*) var opphavleg eit kallenamn på omreisande krydderhandlarar og blei visstnok først brukt om hansakjøpmenn og seinare om nettopp vaksne, gifte menn.

Til salt i maten

Natriumklorid, eller koksalt, har spelt ei minst like viktig rolle. Salt heitte *salt* også i norrøn tid og er i slekt med latinsk *sal*. Ein kan ha salt i suppa, ein tener ikkje alltid til salt i maten, det kan svi som salt i sure auge, ein kan strø salt i opne sår, og ein kan seie at humoren er livets salt – det set altså ein ekstra spiss på det heile.

At salt har blitt brukt om visdom og kritisk sans, ser vi i omgrepet «attisk salt», det vil seie åndfullt vidd, ettersom attisk beskriv det gamle, kloke Aten (Attika). Det gamle Roma er også representert ved «å ta noe med ei klype salt», altså vere skeptisk og ikkje ta det så bokstaveleg. Uttrykket blei kjent allereie gjennom Plinius den eldre og det naturvitskaplege verket *Historia naturalis*, der det på latin heiter *cum grano salis*, 'med eit korn salt'.

Krydra blanding

Dei fleste kryddertypene vi brukar i Noreg, har namn med latinsk-gresk eller orientalsk opphav, jamfør oversiktene til høgre. Berre ei handfull kryddernamn har eit nordisk utgangspunkt.



ADDENDUM

anis *Pimpinella anisum* basilikum *Ocimum basilicum* fennikel *Foeniculum vulgare* isop *Hyssopus officinalis* kanel *Cinnamomum kardemomme* *Elettaria cardamomum* karve *Carum carvi* kjørvel *Anthriscus caerefolium* koriander *Coriandrum sativum* laurbærblad *Laurus nobilis* løpstikke *Levisticum officinale* melisse *Melissa officinalis* merian *Majorana hortensis* mynte *Mentha oregano* *Origanum vulgare* persille *Petroselinum crispum* rosmarin *Rosmarinus officinalis* salvie *Salvia officinalis* spisskum *Cuminum cyminum* timian *Thymus* estragon *Artemisia dracunculus* gurkemeie *Curcuma domestica* ingefær *Zingiber officinale* muskat *Myristica fragrans* pepar *Piper nigrum* safran *Crocus sativus*

Allehande kjem av norrønt *all-ra handa* 'alle henders', etter tysk *allerlei* (*Gewürz*) 'alskens (krydder)', fordi smaken minner om muskat, kryddernellik og kanel. Ordet inngår også i daglegspråket som eit synonym til allslags, som i «allslags gode saker». Dill, som heiter det same på tysk og engelsk, reknar ein med har same bakgrunn som korgplanta dylle (norrønt *dylla*), nemleg indo-europeisk *dhal-* 'blomstre'. Og nellik har namn etter utsjånaden, da det på tysk heiter *Nelke*, ei kortform av den lågtyske diminutiven *negelken*, som tyder 'liten nagle'. Ei anna forminsking er gøymt i *pakkenellikar*, som er det same som små eignelutar.

Ei herleg røre er karri, som vi har fått via engelsk *curry* frå tamil *kari*. Karri tyder beintfram 'saus' og er ei pikant pulverblanding av koriander, gurkemeie, kanel, spisskum, kardemomme, ingefær, svart pepar, valmuefrø, kryddernellik, kajennepepar, laurbærblad, allehande, senepsfrø og tørka sitronskal.

Snakk om å krydre tilværet!

.....

Erlend Lønnum er rådgjevar i Språkrådet.

Kryddernamn frå Middelhavet

anis	frå gresk <i>anithon</i> 'dill'
basilikum	frå gresk <i>basilikos</i> 'kongeleg'
fennikel	frå latin <i>fenum</i> 'gras, høy'
isop	frå gresk <i>hyssopos</i> , opph. hebraisk
kanel	frå gresk <i>kanna</i> 'røyr'
kardemomme	frå gresk <i>kardamon</i> 'karse'
karve	frå gresk <i>kar</i> 'loppe' eller <i>kara</i> 'hovud'
kjørvel	frå gresk <i>khairein</i> 'glede' og <i>phyllon</i> 'blad'
koriander	frå gresk <i>koriannon</i>
laurbærblad	frå latin <i>laurus</i> 'laurbætre' og <i>folium</i> 'blad'
løpstikke	frå latin <i>levisticum</i> 'plante frå Liguria'
melisse	frå gresk <i>melissa</i> 'bie'
merian	frå gresk <i>amarakos</i> , jf. latin <i>maior</i> 'større'
mynte	frå gresk <i>minthe</i> , jf. <i>mentol</i>
oregano	frå gresk <i>oros</i> 'fjell' og <i>ganos</i> 'pyrd'
persille	frå gresk <i>petros</i> 'stein' og <i>selinon</i> 'selleri'
rosmarin	frå latin <i>ros</i> 'dogg' og <i>marinus</i> 'hav'
salvie	frå latin <i>salvus</i> 'sunn'
spisskum	frå latin <i>cuminum</i> 'krydderkarve'
timian	frå gresk <i>thymiama</i> 'røykelse'

Kryddernamn frå Asia

estragon	frå arabisk <i>tarkhun</i> 'drageurt'
gurkemeie	frå arabisk <i>kurkum</i>
ingefær	frå sanskrit <i>srngaveram</i> 'hornlekam'
muskat	frå sanskrit <i>muská</i> 'testikkel', jf. moskus
pepar	frå sanskrit <i>pippalí</i>
safran	frå arabisk <i>za'faran</i> 'krokus'

assortert utval frå *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka* (www.nob-orbok.uio.no)

Stort eller lite Luftvåpen?

■ DANIEL GUSFRE IMS

Det er ei utfordring å omsetje namn på institusjonar og avdelingar til norsk. Skal ein til dømes bruke *Luftvåpenet* eller *luftvåpenet* om United States Air Force?

Hovudreglane for bruk av stor og liten forbokstav på norsk finn vi på nettsidene til Språkrådet eller i boka *Skrivereglar* av Finn-Erik Vinje. Dei seier til dømes at vi skal skriva namn på institusjonar med store forbokstavar, mens avdelingsnamn som hovudregel skal skrivast med små. Men kva gjer vi i ein omsett tekst der vi òg set om namn på institusjonar og avdelingar til norsk? Om vi ser på slike tilfelle i lys av dei minimalistiske reglane for bruk av stor eller liten forbokstav, talar det for å bruka liten i begge tilfella.

Institusjonar

Er det særlege reglar for bruk av liten eller stor forbokstav i namn på utanlandske institusjonar, sidan vi ikkje rår til å skriva *Luftvåpenet* om ein amerikansk institusjon, mens vi skriv *Luftforsvaret* om den norske forsvarsgreina?

Nei, eigentleg ikkje, men ofte har ikkje utanlandske institusjonar eit fastsett særnamn på norsk. Når vi set om namn, brukar vi difor heller

forklarande samnamn. *The Air Force*, som i eit fullare namn er *United States Air Force*, kan såleis gjerne omtalast som *USAs flyvåpen* i ein tekst på norsk, eller berre *flyvåpenet* når det er kjent at det viser til flyvåpenet i USA.

Avdelingar

Når det gjeld avdelingsnamn, seier dei norske reglane klart at det bør brukast liten forbokstav. I sjargongen på ein arbeidsplass kan slike namn rett nok få ein viss karakter av særnamn.

På eit sjukehus til dømes kan *på kirurgisk avdeling* bli til *på kirurgisk* eller *på kirurgen*. Likevel er ikkje dette meir spesielt enn til dømes *potetkjellaren*, *stallen* og *skålen* i ein låve. I ei omsetjing av *Microbiology* kan ei løysing med preposisjonen *på* og bunden form av substantivet vera god idiomatisk norsk dersom det er bruksfunksjonen som blir framheva: *på mikrobiologien*.

.....

Daniel G. Ims er rådgjevar i Språkrådet.

Blomstrende personnavn

■ LINE LYSAKER HEINESEN

Det finnes mange eksempler på at blomsternavn brukes som personnavn, både i Norge og i andre land. Men hvilke blomsternavn blir brukt, og hvorfor? Og hvilke nye navn kan tenkes å komme til verden?

I Norge finner vi tre typer florale personnavn: «rene» navn, det vil si navn der det norske blomsternavnet og personnavnet er identiske (*Rose, Lilje, Sjasmin, Kamille, Magnolia, Linnea* og *Iris*), avledede navn, det vil si personnavn som er en variasjon over et blomsternavn (f.eks. *Rosalie* og *Rosita*), og utenlandske navn, det vil si at personnavnet er et blomsternavn i et annet språk (f.eks. *Susanna* fra hebraisk 'lilje' og *Viola* fra latin 'fiol').

Skandinaviske navn

Florale personnavn er ikke noen stor navnegruppe i Norge, hverken målt i antall forskjellige navn eller antall navnebærere. For eksempel er det i Norge 3591 kvinner som heter *Linnea*, og 1368 kvinner som heter *Iris*. Dette er ganske beskjedne tall hvis vi sammenligner med de mest brukte kvinnenavnene *Anne* (62 675 kvinner) og *Inger* (31 993 kvinner).

I Sverige og Danmark er bruken av florale personnavn ganske lik bruken i Norge. Det er stort sett de samme blomsternavnene som blir brukt, og

navnebærerne er relativt få. Unntakene er navnene *Linnea* og *Iris* i Sverige, som bæres av henholdsvis 69 344 og 10 256 kvinner.

Kvinnenavn og mannsnavn

I Norge er det bare kvinner som bærer «rene» florale personnavn, mens det i Sverige og Danmark finnes noen få menn med navnene *Ros, Lilja* og *Linnea*. Sannsynligvis skyldes dette at navn fra andre språk enn de skandi-

Både kvinner og menn i Norge har navn etter blomsten sjasmin.

Foto: Vladimir Shulevsky / Living4Media / NTB Scanpix

naviske tilfeldigvis faller sammen med blomsternavnene i svensk og dansk. De mannlige navnebærerne er uansett så få at det er snakk om unntakstilfeller.

Mannsnavnet *Jasmin* har derimot 98 bærere i Norge, 602 i Sverige og 172 i Danmark. *Jasmin* er manssnavn i fransk og serbokroatisk, og det kommer, som kvinnenavnet, fra blomsternavnet. Det er derfor rimelig å tro at dette navnet har kommet som et «ferdig» manssnavn til Skandinavia fra disse språkene, og at det ikke har oppstått som en nyskaping her hjemme.

Hvor gamle er navnene?

Dette spørsmålet er det vanskelig å svare generelt på. De «rene» florale personnavnene som er i bruk i både Norge, Sverige og Danmark, har hatt litt forskjellige veier inn i navneforrådet. Noen av disse blomsternavnene har eksistert lenge i språket før de ble tatt i bruk som personnavn. For eksempel fantes blomsternavnene *rose* og *lilje* i norrønt i formene *rósa* og *lilja*, men vi finner dem ikke blant personnavnene før på 1700–1800-tallet.

var på moten i England på slutten av 1800-tallet. Eksempler på slike navn er *Daisy* 'tusenfryd', *Violet* 'fiol', *Rose* 'rose', *Poppy* 'valmue', *Hyacinth* 'hyasint', *svibel*, *Jasmine* 'sjasmin', *Lily* 'lilje' (men også kortform av *Elizabeth*), *Dahlia* 'dahlie', *georgine*, *Amaryllis* 'amaryllis', *Eglantine* 'eplerose', *Blossom* 'blomst', *blomstring*, *Myrtle* 'myrt' og *Flower* 'blomst'.

Denne moten kan ha påvirket bruken av florale personnavn i Skandinavia. For eksempel var *Lilly* populært i Norge og Sverige på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. I Danmark var navnet spesielt populært i perioden 1910–1940. Navnene *Florence*, *Daisy* og *Violet* hadde sin sterkeste periode i Sverige mellom 1920 og 1939.

Andre plantenavn

Det finnes også en del personnavn laget av navn på andre vekster. I Norge finner vi blant annet *Lind*, *Timian*, *Siv*, *Selje*, *Bjørk*, *Ask* og *Eik*. I Sverige finner vi dessuten *Lobelia* (fire kvinner) og i Danmark *Hyben* 'nype' (fem kvinner). I finsk finnes blant annet kvinnenavn

- «Noen av blomsternavnene har eksistert lenge i språket
- før de ble tatt i bruk som personnavn.»

Iris er regnbuens gudinne i gresk mytologi (i tillegg til å være et blomsternavn), og navnet må dermed ha vært kjent i Skandinavia langt tilbake i tid, men det kom først i bruk som personnavn i Norge i 1920-årene. Blomsternavnet *linnea* er nyere, laget av etternavnet til botanikeren Carl von Linné (1707–1778). Dette navnet er kjent som personnavn siden 1842 i Sverige og siden slutten av 1800-tallet i Norge.

Kvinnenavn laget av blomsternavn

nene *Ritva* 'sped hengende løvrik kvist', *Marja* 'bær' (men også finsk form av Maria), *Orvokki* 'fiol' og *Terttu* 'bærklase'.

I engelsk finnes det også en rekke slike navn, blant annet manssnavnene *Ash* 'ask' og *Rowan* 'rogn, rognebær' og kvinnenavnene *Ivy* 'eføy', *Rosemary* 'rosmarin', *Bryony* 'gallbær', *Sorrel* 'gjøkesyre', *Phyllis* fra gresk 'løv', *Holly* 'kristtorn', *Heather* 'røsslyng', *Fern* 'bregne', *Laurel* 'laurbær', *Hazel* 'hassel',

- «Siden det finnes mengder av planter, har denne navne-
- gruppen store muligheter for å vokse.»

Olive 'oliventre', *Willow* 'pil, vier, selje' og *Linden* 'lind'.

Blomsternavn som personnavn

Man kan tenke seg to kriterier for at et blomsternavn kan tas i bruk som personnavn: Blomsten har positive egenskaper (vakre farger, god duft, nytteverdi), og blomsternavnet oppfattes som vakkert og passende som personnavn. For eksempel er navnet *Rose/Rosa* kort og velklingende, det har samme form som en mengde andre kvinnenavn (to stavelser, sluttvokal -a/-e), og rosen er en vakker, velduftende og velkjent blomst.

Det samme gjelder for navnet *Lilje/Lilja*: Navnet passer godt som kvinnenavn (jf. *Silje*), og liljen er slank, velformet og velduftende. Tar man bort ett av kriteriene, er sannsynligheten langt mindre for at blomsternavnet brukes som personnavn. Det er ingen i Norge som heter *Tusenfryd*, *Røsslyng* eller *Gjøkesyre*. Utseendemessig er det ingen grunn til at disse blomstene skulle forkastes som navngivere, men blomsternavnene glir dårlig inn i personnavnforrådet. De er dels lange og tunge, inneholder kanskje ord som man ikke ønsker å assosieres med (*gjøk*, *syre*), og ligner heller ikke på andre navn som allerede er i bruk. På engelsk fungerer de derimot: *Daisy*, *Heather* og *Sorrel*. De to første er også i bruk i Norge.

Potensielle navn

Kanskje blir *Vikke* eller *Sildre* personnavn? Siden det finnes mengder av planter, har denne navnegruppen store muligheter for å vokse. Her følger noen eksempler på blomsternavn som fint kan brukes som personnavn:

- Rosmarin er allerede i bruk som personnavn på engelsk (*Rosemary*), og det er også svært likt *Rosemarie*, som allerede brukes i Norge.
- Merian kan brukes som mannsnavn med paralleller i navn som *Timian*, *Julian* og *Kristian*, eller som kvinnenavn ut fra likheten med *Marian(n)*, *Lillian* og *Vivian*.
- Vikke kan brukes som kvinnenavn med paralleller i navn som *Rikke*, *Fredrikke*, *Ulrikke* og det engelske *Vicky*. Det brukes også som norsk kortform av *Viktoria*.
- Tistel kan brukes som kvinnenavn med parallell i *Christel*.
- Solrose kan brukes som kvinnenavn med paralleller i blant annet *Solrun* og *Rose*.
- Hornved kan brukes som mannsnavn med paralleller i navn som *Arnved*, *Sigved* og *Finnved*.
- Vivendel kunne tenkes brukt som kvinnenavn med likheter i navn som *Viveke* og *Christel* eller som en utvidelse av navnet *Vendel*.
- Soleie kan brukes som kvinnenavn med paralleller i navnet *Solveig* og varianter av dette.
- Maiblom/Maigull kan brukes som kvinnenavn med paralleller i navn som *Maigunn* og *Maibritt*.
- Sildre kan brukes som kvinne- eller mannsnavn med paralleller i henholdsvis *Silje* og *Sindre*.

Kanskje treffer du om noen år en liten gutt eller jente med et av disse navnene?

.....

Line Lysaker Heinesen er første-konsulent i Stedsnavntjenesten i Språkrådet.

Kjemisk språkvalg i 200 år

■ OLE VÅGE

Mange fagfelt i universitets- og høyskolesektoren er under sterkt press fra engelsk, ikke minst kjemi. Samtidig som kjemikere bruker engelsk stadig oftere, er kjemi et fag med lange tradisjoner i Norge. Hvordan så det ut da kjemi ble disiplin ved universitetet i Christiania på 1800-tallet?

Det ble undervist i kjemi på bergseminaret i Kongsberg allerede fra etableringen i 1748. Det var derfor ikke unaturlig at kjemi ble et fag ved det nye Kongelige Frederiks Universitet i Christiania. Jens Jakob Keyser ble utnevnt til professor i kjemi og fysikk allerede ved grunnleggningen av universitetet i 1814. I 1837 ble Keyser fritatt fra undervisning i kjemi. Det var simpelthen umulig for en enkelt mann å dekke begge fagområdene. Julius Thaulow, som raskt ble en populær foreleser, overtok undervisningen i 1839.

Latin på vei ut

Hvilket språk ble brukt i denne akademiske pionertiden? Dette var en brytningstid også i språklig forstand. Latinens rolle var på hell, og det ble tydeligere at «Latinitetens Epoche er udløben», som det ble sagt. Selv om det var formelt krav om latin ved opptak, forsvant latin gradvis som akademisk språk. Inntil 1845 var latin obligatorisk ved universitetsfester og disputaser. Deretter kunne man velge mellom latin og norsk, men blant naturvitere og mange andre var det naturlige valget norsk.

Betydde det at man bare brukte norsk? Som vi skal se, var det avhengig av situasjonen. Her kan det skytes

inn at norsk i første omgang hadde den danske skriftformen, og at det foregikk en gradvis utvikling frem til det første offisielle rettskrivningsvedtaket for riksmål i 1862.

Norsk i folkeopplysningen

Da kjemi ble et fag ved universitetet, var nytteverdien viktig. Kunnskap om kjemi skulle gagne landets utvikling, og kunnskapen skulle nå så mange som mulig. Det var derfor naturlig at norsk ble benyttet til formidling i folkeopplysningens ånd. Kjemi var jo viktig i flere sammenhenger, fra medisin og farmasi til jordbruk og teknologi. Tidsskriftene *Magazin for Naturvidenskaberne* og *Polyteknisk Tidsskrift* kom i 1823 og 1854. Allerede i første utgave av *Polyteknisk Tidsskrift* skrev professor Thaulow to artikler: «Svovlens Anvendelse til Rengjørelse af Metaller og Glas» og «Om Anvendelsen af Kjøkkensaltet i Landekonomen». Senere kom det langt flere både fra Thaulow og hans akademiske arvtakere.

I noen tilfeller gav også akademikere ut bøker for et bredt publikum. Peter Waage, professor i kjemi fra 1866, stod bak oversettelsen og bearbeidelsen av den lille læreboken *Kemiens første grunde*, opprinnelig skrevet av engelsk-



mannen Henry E. Roscoe og oversatt til en rekke språk. I tillegg la Waage til en utstyrs- og prisliste for dem som måtte ønske å gjennomføre kjemiske eksperimenter hjemme!

Det er ikke unaturlig at formidlingen av teknologiske innovasjoner også innebar språklige nyvinninger. I takt med nye oppdagelser måtte pionerene også lage nye fagtermer på norsk, ofte etter gresk eller nylatinsk lest. Kanskje like viktig var det at fagpersoner var med på å danne en sakprosatradisjon som del av et nasjonalt prosjekt. Man kan hevde at norsk fagspråk ikke bare ble utviklet av pedagogiske hensyn, men også som del av oppbyggingen av en ny nasjon. Utgivelsen av populærvitenskapelige artikler og bøker i kjemi og andre akademiske disipliner var med på å forme norsk til et komplett og samfunnsbærende språk. Akademikere som Thaulow og Waage var altså ikke bare kjemiske bryggere, men også språkbyggere.

Tysk versus norsk

Forelesningene i kjemi skulle foregå på norsk. Det vet vi fordi Adolph Strecker, med tysk bakgrunn, skulle ta over etter

Thaulow. Men han ble ikke fast ansatt før han kunne vise at han klarte å undervise på norsk. Kravet var med andre ord absolutt og kanskje noe å ha i mente i dag.

Vi kjenner i liten grad til universitetets pensumlister i kjemi på Thaulow og Streckers tid. Men det er grunn til å tro at de benyttet fremmedspråklige bøker. En student skriver at han gikk glipp av laud til ex.phil. på grunn av «Strecker og hans tykke Kemi, som vi repeterede under privat Veiledning af salige Hof-apotheke Ditten». Kjemi ble på denne tiden forelest som en del av ex.phil., og læreboken var Rengault-Streckers *Kurzes Lehrbuch der Chemie*. Etter hvert kom det også lærebøker på norsk, blant annet Peter Waages *Et kursus i den kvalitative kemiske Analyse* (1866) og ikke minst Thorstein Hiortdahls *Kortfattet Lærebog i Chemie* (1870), som kom i hele syv utgaver.

Språk i akademiske publikasjoner

Kjemi var et internasjonalt fag i rivende utvikling. Akademikerne ved universitetet publiserte forskningsresultatene i akademiske tidsskrifter. På denne tiden stod faget sterkest i Tyskland, og flere

● «Populærvitenskapelige artikler og bøker var med på å forme norsk til et komplett og samfunnsbærende språk.»

av de norske professorene hadde sin utdanning fra tyske universiteter.

For å nå ut til flest mulig av sine fagfeller var det ikke unaturlig at Thaulow, Waage, Strecker og andre publiserte vitenskapelige artikler på tysk. Waage og hans kollega Guldberg gjorde blant annet sin banebrytende utvikling av massevirkningslovene i kjemi kjent for resten av den akademiske verden gjennom publikasjoner på tysk og fransk. Men like påfallende er det at mange vitenskapelige artikler også ble skrevet på norsk. Den første professoren i kjemi, Jens Jakob Keyser, skrev sin eneste vitenskapelige publikasjon på norsk, «Om Magnetismens Indflydelse paa Dianatræets Dannelse». Norsk ble også brukt av de andre kjemikerne. Institusjoner som Videnskabs-Selskabet i Christiania og de skandinaviske naturforsker møtene spilte utvilsomt en viktig rolle som konferansearrangører og utgivere av norskspråklige akademiske artikler i kjemi.

Valg av språk var altså avhengig av hvilke lesere man skrev for. En stund stod tysk sterkt i lærebøker, men etter hvert ble det altså skrevet bøker på norsk. Vitenskapelige artikler ble ofte skrevet på tysk, men norsk var i høyeste grad viktig. Formidling av fagstoff til allmennheten foregikk naturlig nok på norsk, og hadde en høy status blant kjemikerne. I dag er situasjonen langt på vei en annen.

Kjemisk språk i dag

En pensumundersøkelse fra 2001 viser at bare ti prosent av kjemilitteraturen i akademia er skrevet på norsk. Resten var hovedsakelig på engelsk. Ikke bare har engelsk erstattet tysk som interna-

sjonalt fagspråk i kjemi; engelsk er også på vei til å fortrenge norsk som undervisningsspråk i Norge, i alle fall i lærebøker. Mye tyder på at publikasjoner av vitenskapelige artikler først og fremst skjer på engelsk, også når de er forfattet av norske kjemikere. Norske kjemikere bruker imidlertid fortsatt norsk til formidling, og populærvitenskapelige bøker på norsk står fortsatt sterkt.

Tidsskriftet Kjemisk Selskap kommer ut åtte ganger i året og er en viktig formidler av fagkunnskap på norsk. Likevel er det en fare for at norsk språk ikke lenger kan brukes for å spre fagkunnskap i kjemi. Fagtermer finnes oftere på engelsk enn norsk. I verste fall kan man ende med at fagfolk slår over til engelsk fordi norsk ikke strekker til. Blant en del språkvitere kalles dette domenetap, og det blir sett på som en av hovedutfordringene i norsk språkpolitikk. Dette gjelder ikke bare for kjemi, men en rekke andre fagfelt, spesielt innen universitets- og høyskolesektoren.

Derfor har Språkrådet satt i gang et mønsterpraksisprosjekt for å tilgjengeliggjøre og videreutvikle terminologi i akademia. En faggruppe av kjemikere fra universitetene i Bergen og Oslo deltar for å gjøre norsk fagterminologi i kjemi kjent gjennom en elektronisk termbank, Språkrådets termwiki. Forhåpentlig vil erfaringene fra prosjektet kunne overføres til andre akademiske disipliner. Derfor er dette et viktig arbeid.

.....

Ole Våge er seniorrådgiver i terminologitjenesten i Språkrådet. En del av opplysningene er fra Bjørn Pedersen, professor emeritus i kjemi.

OM SPRÅKRÅDET

Språkrådet arbeider for å styrke det norske språket og språk-mangfoldet i landet. Språkrådet er statens fagorgan i språkspørsmål og følger opp den norske språkpolitikken på oppdrag fra Kulturdepartementet. Språkrådet gir råd, formidler kunnskap, tar initiativ til samarbeid og fører tilsyn.

- Vi informerer på nettsidene og i publikasjonene våre om god og rett norsk.
- Vi svarer på språkspørsmål på e-post, i sosiale medier og på telefon.
- Vi samarbeider med offentlige og private institusjoner om tiltak som styrker bruken av norsk på områder som arbeids- og næringsliv, høyere utdanning og forskning.
- Vi forvalter rettskrivningen i nynorsk og bokmål og følger med på hvordan språket utvikler seg.
- Vi publiserer rapportserien Språkstatus med oppdatert kunnskap om den språkpolitiske tilstanden i landet.
- Vi arrangerer konferansen Språkdagen hvert år for å skape debatt om språk.
- Vi deler ut Språkprisen for fremragende bruk av bokmål og nynorsk i sakprosa.
- Vi gir råd til statsansatte om hvordan de kan skrive klart og godt og få en jevnere fordeling av bokmål og nynorsk.
- Vi samordner utvikling og tilgjengeliggjøring av norsk terminologi og fremmer bruken av norsk fagspråk.
- Vi fører tilsyn med om statsorganene følger kravene til fordeling av bokmål og nynorsk.
- Vi administrerer et stedsnavntjeneste som gir råd og svarer på spørsmål om skrivemåten av stedsnavn og om navnetting.
- Vi arbeider for at IKT-produkter skal bygge på norsk tekst og tale, og samordner en datatermgruppe som foreslår nye norske dataord.
- Vi har et ansvar for norsk tegnspråk og samarbeider med aktører på feltet.
- Vi har et ansvar for de nasjonale minoritetsspråkene kvensk, romani og romanes og for nyere minoritetsspråk, og vi samarbeider med språkbrukergruppene.
- Vi godkjenner norske ordbøker og ordlister til bruk i skolen.
- Vi gir diplom for godt navnevt til næringsdrivende.
- Vi samarbeider med søsterinstitusjoner i andre land, blant annet om å sikre nabo-språkførståelse i Norden.

Direktøren i Språkrådet er leder for over tretti ansatte. Styret i Språkrådet er utnevnt av kulturministeren. Språkrådet har fire fagråd, som er referansegrupper med språkkyndige og språkengasjerte personer fra hele samfunnet.

SPRÅKRÅDET
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

TELEFON: 22 54 19 50
TELEFAKS: 22 54 19 51

ANSVARLIG REDAKTØR:
Arnfinn Muruvik Vonen

INFORMASJONSSJEF:
Svein Arne Orvik

REDAKTØRER:
Erlend Lønnum
erlend.lonnum@sprakradet.no

Åsta Norheim
asta.norheim@sprakradet.no

ABONNEMENT OG
ADRESSEENDRING:
bestilling@sprakradet.no

Signerte artikler fra
eksterne skribenter står
for forfatterens syn.

Ettertrykk tillatt når kilden
er oppgitt.

OPPLAG: 12 000

Tekstene i dette nummeret
fins også på Internett:
www.spraakradet.no

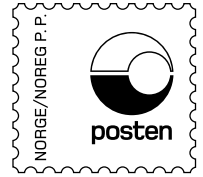
Fire nummer i året
Redaksjonen avsluttet
01.11.2013

LAYOUT: Beate Syversen
beate@b-7.no
TRYKK: Zoom Grafisk

ISSN 0333-3825

Forsideillustrasjon:
Pimonova / iStockphoto

Baksideillustrasjon:
DedMazay / Bigstockphoto



HISTORIA BAK

MELRAKKI, KVA I RAKKER'N ER DET?

I *Norrøn ordbok* står dei snarlike orda *melbakki* og *melrakki*. *Mel*, som står fyrst i båe orda, heng språkhistorisk saman med bokmålsordet *mel*, men ikkje i tydinga 'mjøl'. *Mjøl* får ein når ein mel korn, og *mel* får ein når ein mel stein. Malen stein vert til slutt sand, og det finst eit norrønt hankjønnsord *melr*, som tyder 'sandmel', 'sandbanke', og eit hokjønnsord *sandmql*, som tyder 'mol', 'grussandbanke'.

Det ligg nær å gjetta på at norrønt *bakki* tyder 'bakke', og at *rakki* tyder 'rakke'. Alle veit kva ein bakke er, men kva i all verda er ein rakke? Ein norrøn *rakki* var ein hund, og ein moderne *rakke* er det same, men ordet er sjeldsynt.

Melrakke er sett saman av *mel*, som tyder 'sandbakke', og *rakke*, som tyder 'hund'. Sett saman til eitt ord vert det «sandbakkehund», eit ord eg har laga her. Alt i norrøn tid må folk ha gjevi denne hunden namnet *melrakki*. Men det er nok ikkje ein hund, for i ordboka står det at *melrakki* tyder 'rev'. Og reven likar seg på sandbakkar, for der er det lett å grava hi.

Melrakken gjev òg svaret på kva reven seier: «Rakkjen skvakkar i bergo nord» (frå «Hanan stend på stabburshella»).

Svein Nestor, cand.philol.

.....

RETURADRESSE:
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

ISSN 0333-3825

